

O PROBLEMIMA "KRIMINALNE" PSIHO PATIJE*

Vesna Gojković*

Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu

U ovom tekstu se diskutuje jedna od centralnih tema psihologije kriminalnog ponašanja, a to je problem adekvatnog dijagnostifikovanja ličnosti prestupnika.

Novija istraživanja ličnosti opasnih kriminalaca ukazala su na inadekvatnost postojećih nozoloških kategorija koje su preuzete iz psihopatologije, i jednostavno implementirane na populaciju osuđenika. Tako se većina osuđenika primenom kriterijuma DSM IV klasifikuje u kategoriju poremećaja ličnosti (antisocijalni poremećaj), čime se indirektno prihvata premisa da su svi kriminalci psihopate i da su sve psihopate kriminalci.

Robert Hejr (Hare,1998) je uveo nov koncept kriminalne psihopatije kao nezavisan takson u odnosu na postojeće nozološke kategorije, i utvrdio da psihopatija čini jezgro kriminalne ličnosti, ali da kriminalno ponašanje nije srž psihopatije. Kanadski autori (Andrews,2003) su, analizirajući studije kriminalnog ponašanja u poslednje dve decenije, potvrdili zaključak da kriminalnu ličnost treba prediktovati na osnovu seta kriminoloških i ličnosnih osobina, a ne kliničkih varijabli.

U radu je izneta sugestija da kriminalnu ličnost čini i specifična disfunkcija kognitivnih sposobnosti, uzrokovana poremećajima u radu centralnog ličnosnog sistema, što podrazumeva invalidne relacije između mišljenja i emocija, odnosno mišljenja i govora.

Dakle, opasni kriminalci imaju kriminalnu ličnost i kriminalni um, to su kriminalne psihopate koje su kao takve rezistentne na svaki vid tretmana. Prevencija se u tom smislu odnosi na

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016

* E-mail: v.gojkovic@nadlanu.com

akcije zaštite društva od njih, kao i ranom detekcijom na osnovu predloženih kriterijum – varijabli.

*KLJUČNE REČI: antisocijalna ličnost / kriminalni psihopata/
kriminalni um*

Psihologija kriminalnog ponašanja je jedna nova aplikativna oblast psihologije, koja je nastala kao rezultat potrebe da se sistematizuju naučna psihološka znanja o etiopatologiji kriminala. Osnovni predmet izučavanja jeste empirijska i teorijska eksploracija individualnih razlika u činjenju krivičnih dela.

Mogli bi smo reći da je tek sa Ajzenkovim (*Eysenck, 1982*) istraživanjima kriminala započeo sistematski razvoj ove nauke, jer su se do tada koreni i oblici ispoljavanja nasilništva i zločinačkog ponašanja uopšte, razmatrali ad hoc. Drugim rečima, psiholozi su fenomen prestupništva razmatrali u okviru postojećih teorija ličnosti, ili u okviru izučavanja problema individualnog aberantnog ponašanja, koji je podrazumevao primenu znanja iz psihopatologije i kliničke psihologije.

Tako je delinkventno ponašanje sve do sredine prošloga veka, dijagnostifikovano primenom postojećih nozoloških kategorija. Indirektno, to je značilo prihvatanje stavova da se ovaj vid ličnosnih malformacija svrstava u kategorije mentalnih poremećaja i poremećaja ličnosti, što je dalje značilo da se može govoriti o istim ili sličnim etiološkim faktorima, kao i simptomima i predikciji na osnovu istih varijabli. Nedostatak ovakvog pristupa su višestruki i tiču se kako teorijskih okvira prirode samih poremećaja, tako i praktičnih konsekvenci koje postavljaju pravce eventualnog terapijskog ili preventivnog delovanja.

U ovom radu, mi ćemo se baviti problemom adekvatne dijagnostike ličnosti prestupnika, odnosno problemom njihovog tretmana.

DIJAGNOSTIKA LIČNOSTI NASILNIH PRESTUPNIKA

Najpre, evidentan je problem konotativnog određenja same aberacije. U psihologiji kriminalnog ponašanja, delinkvencija je zakonski inkriminisano

ponašanje i subsumira pojam devijantnosti.¹ U psihopatologiji se pod pojmom dvijantnosti podrazumeva svako odstupanje od normalnosti. Normalno je svako ponašanje koje odgovara proseku, i sve što odstupa od prosečnih vrednosti jeste devijacija. Ukoliko je odstupanje veće, devijacija je značajnija. Očigledno, pojam normalnosti je definisan statističkim pristupom, da bi se na elegantan način eliminisale kulturološke, vremenske i moralne odrednice.

Kada je reč o mentalnom zdravlju, odmah se postavlja pitanje – odstupanje u odnosu na šta ili na koga? Naravno, radi se o devijacijama u odnosu na postavljene standarde u društvu, u odnosu na norme koje regulišu proces socijalizacije i omogućavaju proces civilizacije uopšte. Drugim rečima, svako ponašanje koje značajno odstupa od normi i standarda (koje je većina podržala) smatra se anormalnim ili abnormalnim² ponašanjem: to su mentalne, emocionalne i ponašajne aberacije, pri čemu su one standardizovane postojećim nozološkim kategorijama psihijatrijske dijagnostike.

Predmet bavljenja psihopatologije su dakle, ljudi koji imaju navedene abnormalne simptome i/ili sindrome i koji se klasifikuju u jednu od kategorija mentalnih poremećaja ili poremećaja ličnosti. Kriminalci koji svakako zadovoljavaju kriterijum odstupanja, takođe se svrstavaju u jednu od kategorija, a najčešće se radi o tipu poremećaja koji je definisan kao antisocijalni poremećaj ličnosti,³ odnosno disocijalni poremećaj ličnosti.

Rezultat ovakvog stanja je to da se delinkventna i devijantna ponašanja često psihološki interpretiraju kao poremećaji koji su prvenstveno uslovljeni socijalnim disocijacijama. Latentna informacija koja "leži" u suštini primene ovakvog naziva jeste da se radi o ljudima koji su "odvojeni od socijalnog"⁴

¹ Devijantno ponašanje nije zakonski kažnjivo, ono jeste u suprotnosti sa normama i vrednostima i izaziva reakcije osude i od bacivanja, ali nije presuđeno. Devijant nije nužno delinkvent, dok je delinkvent nužno i devijant.

² Razlika je definisana lingvističkim područjem kome autor pripada: u anglosaksonskoj literaturi, koristi se termin abnormalno.

³ Drugim rečima, s jedne strane postoje odstupanja koja su procentualno značajno manje rasprostranjena u populaciji, ali koja se tretiraju kliničkim putem (jer se uglavnom navodi psihološko poreklo), i koja povlače nesrazmerno veliku stigmatu (porodica se u velikoj meri stidi duševno obolelog člana). S druge strane, postoje odstupanja koja nemaju zasebnu dijagnostiku psihološku klasifikaciju, za koja se u velikoj meri tvrdi da su posledica socijalnih činilaca, koja su u značajno većoj meri rasprostranjena u populaciji i koja imaju nesumnjivo značajno veću štetnost po društvo, a obrnuto proporcionalnu društvenu reakciju (porodica može da iskaže stid zbog člana koji je osuđen, ali u blažoj meri nego da je "ludak").

⁴oni ne pate od društva, društvo pati od njih

– sociopatama – ili su usmereni protiv (anti) društva, čime se definitivno maskira prava priroda i psihološka kauzalnost pojave.

Naravno, postoje zločini koje čine osobe sa mentalnim poremećajima, ali njih u ukupnoj strukturi ima oko 15%, pa se o njima govori kao o kriminogenim kauzalnim faktorima. Pravo pitanje bi bilo: zašto psihički procesi i stanja dovode do toga da neko pobegne u sopstveni svet i postaje nasilan (najpre prema sebi), a drugi sopstvenu poremećenost manifestuju nasiljem na drugim ljudima.

Konačne posledice su katastrofalne, jer, kao što rekosmo, pogrešno postavljena dijagnoza uzrokuje pogrešan tretman, što se potvrđuje zastrašujućim brojem recidivista (nezavisno od društvenih sistema), velikom "tamnom brojkom kriminala" i anomijom u određenju programa prevencije.

Distinkcija različitih oblika ljudske devijantnosti nastala je usled nedovoljno istraženih etioloških okolnosti - dugotrajna vladavina sociološko-kulturoloških teorija, kao i etička ograničenja u psihofiziološkim istraživanjima, doprinela je razvoju mišljenja da u formiranju duševnih oboljenja prvenstveno ulogu igraju psihološki faktori endogenog porekla, a da u nastanku delinkventnog i devijantnog ponašanja primarnu ulogu imaju faktori egzogenog, socijalnog porekla. Novija istraživanja, međutim, pokušavaju da ukažu na to da stvari nisu tako jednostavne i da je problem vrlo heterogen, jer je čovek, po prirodi stvari, i biološko i psihološko i socijalno biće.

Drugi činilac koji je doprineo navedenom razlikovanju kategorija ljudskog ponašanja, jeste način na koji je izvršeno odstupanje od normi i standarda. Duševni bolesnik je "otišao" u sopstveno ludilo, sa posledicama prvenstveno po svoju ličnost, a delinkvent je uz verovatnoću sopstvene disfunkcije odstupao tako da su posledice u najvećoj meri po njegovu okolinu i šire.

Primenom iste dijagnostičke klasifikacije za sve forme aberacija, izgubile su se individualne razlike i u populaciji samih prestupnika. Većina osuđenika, bez obzira na značajne strukturalne razlike, svrstana je u jedan dijagnostički klaster psihopatije. Ovaj stav podrazumeva da su sve psihopate kriminalci (po ličnosnom određenju) i da su svi kriminalci psihopate.

Šta je u stvari psihopatija i koji su osnovni simptomi?

Ne postoji potpuna saglasnost oko toga šta tačno podrazumeva pojam psihopatskog poremećaja ličnosti, disocijalnog poremećaja, ili, antisocijalne ličnosti. Nozološku kategoriju psihopatije uvodi Pričard (*Prichard, prema Bukelić, 2000*) obeležavajući ovo oboljenje kao "moral insanity", koje opisuje kao "perverziju prirodnih osećanja, težnji i prirodnih impulsa, navika,

temperamenta i moralnih dispozicija, bez poremećaja inteligencije i bez bolesnih iluzija i halucinacija". Stoga se dugo za ovaj vid aberacija koristio nezvanični termin "ludilo bez ludila", ili moralno ludilo. Poremećaj moralnosti, kao dominantno obeležje psihopata, naročito ističu dinamski psiholozi, opisujući ove osobe kao osobe bez super-ega, ili sa invalidnim super-egom. Nedostatak morala ili devijantnu moralnost ili amoralnost ističu i ostali psiholozi kao suštinsku odliku ove kategorije aberacija, s tim što se navode drugačiji mehanizmi nastajanja poremećaja.

Autori uglavnom navode kao psihopatski "trijas" osobine kao što su zadovoljenje potrebe bez odlaganja, sada i odmah, nemogućnost kontrole impulsa i nedostatak osećanja krivice.

Ali, da li su svi amoralni ljudi koji se teško kontrolišu, manipulativni su i bezobzirni, i pri tom su očuvanih funkcija svesti i mišljenja -
kriminalne ličnosti?

Odgovor na ovo pitanje zahteva mali uvod, odnosno upoznavanje sa principima uobičajene kliničke klasifikacije. Jedna od najčešće korišćenih klasifikacija je DSM IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association, 1994*), koja opisuje ponašajne obrasce i psihološke odlike koje svrstava u klaster, unutar dijagnostičke kategorije. Klasteri su nastali tako što je određen broj kliničara prikupljao simptome pacijenata koji se manifestuju prilikom različitih abnormalnih oblika ispoljavanja, a onda su svi ti nalazi sistematizovani i "uređeni" u ovaj dijagnostički registar.

Kada je reč o poremećajima ličnosti, DSM IV opisuje tri klastera aberantnog ponašanja. To su:

- 1) ekscentrici: paranoidni, shizoidni i shizotipalni poremećaji ličnosti
- 2) dramatičari: histrionični, narcistični, disocijalni (antisocijalni), granični poremećaji ličnosti
- 3) strašljivci: izbegavajući, opsesivno – kompulsivni, zavisni poremećaji ličnosti

Problemi koji često nastaju u praksi su tipični za metodološke nedostatke korišćenja kliničkog metoda. Jedan od njih je taj što i unutar jedne kategorije mentalnih poremećaja ne postoji precizna saglasnost oko egzaktnih konotacije termina koji se koriste za opise različitih vidova ponašanja.

Poenta je u tome da se ponašajne i emocionalne disfunkcije detekuju i klasifikuju u nozološku kategoriju koja je definisana kliničkim putem, te se na osnovu **kliničkih kriterijuma** i prediktuje takvo ponašanje.

Međutim, novija istraživanja ukazuju da se kriminalno ponašanje mora indikovati na osnovu **kriminalnih varijabli, koje imaju drugačiju konotaciju od kliničkih i čine poseban takson.**

Jedno od istraživanja o kojima govore ovi autori pokazuje da kada se vrši predikcija kriminalnog ponašanja na osnovu kliničkih varijabli (anksioznost, depresivnost, itd) onda dobijamo neznačajnu korelaciju od 0,03 do 0,09. Ako se predikcija kriminala vrši na osnovu kriminoloških varijabli, onda je korelacija značajna i njena visina je preko 0,40.

Endrjuz i Bonta (*Andrews and Bonta, 2003*), su napravili uporedne profile rezultata istraživanja kriminalca u najvećim kanadskim i američkim zatvorima i ustanovili su da se može govoriti o četiri kriminalna prediktora, koje su nazvali **“Big four”**, a to su: **kriminalna istorija, antisocijalno ponašanje, kriminalno udruživanje (antisocijalna podrška) i ličnost.** Dakle, evidentirana su čak tri seta "kriminoloških" varijabli i jedan set ličnosnih, kliničkih varijabli.

Grupa autora (*Knepper, 2001*) je napravila pregled 131 studije recidivizma koje su objavljene u periodu od 1970. do 1994. godine, i sistematizovala prediktore recidivizma prema stepenu korelacije, a rezultat je prikazan u sledećoj tabeli.

prediktor	korelacija
udruživanje	0,21
antisocijalna kognicija	0,18
antisocijalna ličnost	0,18
rasa	0,17
kriminalna istorija	0,16
roditeljsko postupanje	0,14
socijalno postignuće	0,13
interpersonalni konflikti	0,12
uzrast	0,11
zlostavljanje	0,10
inteligencija	0,07
personalni distres	0,05
socijalni status	0,05

Ono što se prvo zapaža je to da su, s obzirom da se radi o predikciji recidivizma, dobijene relativno niske korelacije. Naš zaključak je pojačan argumentom da su uključeni i "čisto" kriminološki prediktori, kao što je

kriminalna karijera, na primer. Međutim, treba imati u vidu da je kao metod analize odnosa između merenih pojava korišćen metod jednostavne linearne korelacije, tako da pretpostavljamo da bi veze bile mnogo ubedljivije da su primenjene neke složenije, multivarijantne analize podataka.

Takođe, treba razjasniti odnos prediktora kao što su antisocijalna kognicija i inteligencija, odnosno antisocijalna ličnost i personalni distres. Prema ovim nalazima, stepen razvijenosti opštih kognitivnih sposobnosti, odnosno pamet, nije prediktivan faktor bavljenja kriminalom. Međutim, socijalna inteligencija, koja podrazumeva određeni amoralni kognitivni stil, slabost kontrole i nesposobnost kompromisnog življenja, je značajni prediktor povratništva. Slično tome, antisocijalna ličnost, konfliktna ličnost koja živi bez straha od kazne, osećanja krivice i traži stalna uzbuđenja, bez obzira na posledice, jeste prediktivna osobina kriminala. S druge strane, interiorizovani ličnosni konflikti i unutrašnja dinamika nema nikakav značaj za predviđanje ponovnog vršenja kriminala. Zaključak autora je da za predikciju nasilničkog kriminala (u odnosu na kriminalni prediktor – ličnost) treba uzeti konstrukt psihopatije, ali onako kako je definiše Robert Hejr (Hare, 1998).

Ovaj autor je smatrao da postojeća dijagnostika psihopatije nije adekvatna iz nekoliko razloga. Najpre, kada je reč o kriminalcima, *evidentno je da nisu svi kriminalci psihopate*. Hejr je smatrao da postoje suštinske, konceptijske razlike između APL (antisocijalni poremećaj ličnosti) i kriminalne psihopatije.

Primenom dijagnostičkog kriterijuma (DSM IV), on je ustanovio da se preko 80% osuđenika može svrstati u APL kategoriju, a da pri tom postoje vrlo značajne razlike u strukturi ličnosti. Tako na primer, seksualni prestupnici, koji se prema emocionalno kognitivnom ustrojstvu značajno razlikuju od ostalih kriminalaca, takođe su "pripali" ovoj kategoriji. Na taj način, neopravdano je izvršeno ujednačavanje, odnosno, izgubljene su individualne razlike. Glavni razlog je taj, kako kaže Hejr, što u okviru APL ne postoje indikatori kao što je nepostojanje straha od kazne na primer, ali i neki drugi.

Pre Hejra, istražujući problem dijagnostike kriminalca, Kleklej (Cleckley, 1982) je, počavši od hipoteze da *nisu sve psihopate kriminalci*, napravio dopunu DSM IV kriterijuma. Nakon dugogodišnjeg terapijskog rada sa pacijentima, utvrdio je osnovne odlike psihopata, koristeći kliničke metode. Najvažnije su tri karakteristike: prvo, oni nemaju poremećaje kao što su halucinacije ili deluzije, ali ni anksioznost niti osećaj krivice (ludilo bez ludila); drugo, oni su apsolutno neresponzivni na socijalnu kontrolu (čine nešto iako znaju da će biti kažnjeni); treće, on smatra da

kriminalno ponašanje ne čini suštinu psihopatije, i navodi niz primera svojih pacijenata koji su bili psihopate, ali nisu imali kriminalni dosije.

Hejr je iskoristio listu odlika psihopata koje navodi ovaj autor i revidirao je, koristeći rezultate sopstvenih empirijskih istraživanja o detekciji kriminalnog ponašanja, i tako je formirao listu od 20 opisa kriminalnog psihopate - PCL-R.

Da bi bilo jasnije o čemu se radi, daćemo uporednu listu DSM IV kriterijuma za pripadnost grupi antisocijalnih personalnih poremećaja (APL) i revidiranu listu Hejra (PCL-R).

DSM IV / APL	PCL-R
1. Ignorisanje prava drugih (treba da zadovolji najmanje tri navedena uslova):	1. Površan šarm
a. ponašanje koje zahteva hapšenje	2. Grandioznost
b. lukav i manipulativan	3. Potreba za stalnom stimulacijom
v. impulsivan	4. Patološko laganje
g. agresivan	5. Manipulativnost
d. neodgovoran	6. Odsustvo osećanja krivice i kajanja
đ. odsustvo kajanja	7. Površnost afekata
2. Stariji od 18 godina (i 18)	8. Odsustvo empatije
3. Istorija poremećaja ponašanja u detinjstvu	9. Parazitiski životni stil
4. Antisocijalno ponašanje nije posledica shizofreno-manične epizode	10. Slaba bihevioralna kontrola
	11. Promiskuitetnost
	12. Rani problemi u ponašanju
	13. Odsustvo realističkih ciljeva
	14. Impulsivnost
	15. Neodgovornost
	16. Nemogućnost prihvatanja odgovornosti za sopstvene odluke
	17. Više kratkotrajnih bračnih veza
	18. Juvenilna delinkvencija
	19. Otpornost na mehanizme uslovljavanja
	20. Kriminalna karijera

Dakle, kriminalno ponašanje nije suština psihopatije, kao što kaže Kleklej, ali je psihopatija suštinsko jezgro kriminalnog ponašanja kome gravitiraju navedene emocionalno interpersonalne osobine, zaključuje Hejr. On dalje navodi da su DSM IV kriterijumi zasnovani na bihevioralnim opisima koji mogu biti svojstveni i ljudima koje uglavnom označavamo kao "normalne", prodorne, agresivne, ambiciozne i td. Na primer, Endrijus (Andrews, 2003) kaže da ako bi ljudi zaposleni u nekoj kompaniji popunjavali intervju zasnovan na ovim kriterijumima, većina bi opisala menadžere kao manipulativne, agresivne, impulsivne ili bez osećanja empatije (i to u jednakoj meri kao neki presuđeni hladnokrvni ubica). Šta tek možemo očekivati kada je reč o osuđeničkoj populaciji?

Osnovna razlika u Hejrovom određenju psihopatije u odnosu na antisocijalne poremećaje ličnosti u DSM IV jeste ne samo u pristupu - psihopatija je poseban konstrukt (ličnosti), nego i u sadržaju - to je emocionalno - interpersonalna dimenzija. Kriminalna psihopatija mora sadržati opise afektivnih i interpersonalnih odnosa, odlika koje su specifične samo za ovaj konstrukt i ne mogu pripadati drugim poremećajima ličnosti. Drugim rečima, Hejr je smatrao da je psihopatija konstrukt (ličnosni) koji je određen bihevioralnim, kognitivnim i afektivnim odlikama, koje su nezavisne od ostalih pojmova koji određuju poremećaje ličnosti. Iz tog razloga, on insistira da su kategorija antisocijalni poremećaj ponašanja APL (DSM IV) i kriminalna psihopatija dve potpuno nezavisne i suštinski različite kategorije.

Proveru Hejrovog tvrđenja su izvršili Haris i saradnici (*Harris at al, 1994*), ispitavši 653 osuđenika i potvrdili svoj nalaz o postojanju posebne ličnosne dimenzije kriminalne psihopatije.

Mnogobrojne studije kriminalnog ponašanja, kako strane tako i domaće, ukazale su da konativna dezorganizacija uzrokovana malformacijom u radu centralnog ličnosnog sistema i sekundarnih poremećaja ličnosti, u sprezi sa kognitivnim deficitom, podrazumeva poseban vid poremećaja ličnosti koji možemo dijagnostifikovati kao **kriminalnu psihopatiju**.

Preciznije rečeno, radi se o dispozicionoj (organskoj), averzivnoj psihopatiji, koja se razlikuje od uobičajenih oblika psihopatskog ispoljavanja. Ovu psihopatiju određuje averzivna, afektivna agresija, koja nema instrumentalni karakter, nego je sama sebi cilj. Prepoznatljiva je kao destruktivno ponašanje nasilnih, opasnih kriminalaca.

Kanadski istraživači, ali i neki drugi, smatraju da se u okviru konstrukta kriminalne psihopatije mogu razlikovati primarne i sekundarne psihopate. Za razliku od uobičajene distinkcije, koja podrazumeva da je primarno ono što je urođeno, a sekundarno rezultat stečenih osobina, ovde je osnovna razlika u posedovanju ili neposedovanju osobine ličnosti koja se određuje kao (ne)sposobnost za osećanjem krivice. U odnosu na terapijsko postupanje, to znači da je kod primarnih psihopata usled odsustva osećanja krivice, nemoguć bilo kakav tretman.

Poznato je na primer, da se dugo vodila polemika između Blekburna i Ajzenka o tome kako se određuje kategorija primarne i sekundarne psihopatije. Tako su primarne psihopate određene klasičnom definicijom psihopatije (nebriga za druge ljude, nedostatak empatije i sl), dok se za sekundarne psihopate smatralo da mogu imati osećanje krivice, tj da se nakon učinjenog zlodela mogu pokajati i zažaliti što su to učinili. Ove dve

grupe psihopata poseduju vrlo slične karakteristike, ali sekundarne psihopate mogu imati povremeno osećanje griže savesti. U prognostičkom smislu - uspešnost terapije je realna pretpostavka, jer u psihološkom smislu, oni imaju kapacitet za osećajnost, ali su prosto naučeni da "ugase" osećanja.

Robert Hejr, međutim, odbija svaku indiciju postojanja osećanja krivice ili "griže savesti" kod kriminalnih psihopata. Opasni delinkventi su kriminalne psihopate. Unutar koncepta psihopatije nema podele na primarne i sekundarne.

On je smatrao da kriminalne psihopate nikada nemaju osećaj krivice i da kod njih ne postoji anksioznost uzrokovana sopstvenim lošim ponašanjem, tj. da ne postoje sekundarne psihopate. Kod njih se indukuje devijantna savest i emocionalnost, ne postoji strah od kazne, pa su izuzetno otporni na svaki tretman. Kriminalne psihopate ne mogu se poistovetiti sa narcističkim poremećajima, jer su oni emocionalno prazni, nemaju kapacite da vole ni sebe ni druge ljude, to su "zombirani" ljudi koji se rukovode svojim nagonskim, impulsivnim težnjama. Ovaj specifičan poremećaj, koji je karakterističan upravo za kriminalnu populaciju, nastao je biološkim deficitom i-ili u ranom detinjstvu, i kao takav, nije ga moguće korigovati. Tokom života, ostaje relativno stabilan. Autori govore o kriminalnoj kogniciji i kriminalnoj psihi. Predikcija opasnog kriminaliteta na osnovu ovog poremećaja je visoka (0,80), kao i predikcija recidivizma.

Opasni kriminalitet podrazumeva počiniocce najtežih krivičnih dela, a to su nasilnički delikti: krvni delikti (ubistva), seksualni delikti (silovanja) i krivično delo razbojništva koje ima elemente imovinskih delikata. To je u skladu sa Hejrovim mišljenjem da nisu svi kriminalci psihopate, odnosno, da opasni, nasilni kriminalci jesu kriminalne psihopate.

Postoje i mišljenja da su kriminalne psihopate samo "neuspešne" psihopate. Ovi autori negiraju Hejrov pristup, smatrajući da sa nama "normalno" žive ljudi sa sličnim ličnosnim osobinama, ali da nisu kriminalci. Odnosno, oni čine krivična dela, nasilni su, ali nisu nikada presuđeni za izvršene zločine. To što su "uhvaćeni" je jedina razlika. Zato su neki istraživači smatrali da treba revidirati Hejrovu listu i uključiti i neke druge kriminološke varijable, koje su pokazale impresivnu prediktivnu vrednost, kao što su rani oblici devijantnog ponašanja (zloupotreba supstanci, antisocijalno ponašanje i sl).

U prilog tome, govore i ranije navedena istraživanja o prediktivnosti recidivizma, na primer, koje je najtačnije bilo kada su kao prediktori korišćene kriminološke varijable.

Tako smo došli do još jednog koncepta koji opisuje oblike ponašanja, simptome, koji čine klaster kriminalne ličnosti. Endrjuz i Bonta (Andrews,2003) su napravili korekciju Hejrove liste PCL-R i usaglasili je sa konstruktom kriminalne psihopatije koji je definisan već pominjanim *Big four* prediktorima. Simptomi (indikatori) su diferencirani u tri grupe:

Prvu grupu čine konstantne, nepromenljive varijable, odnosno osobine koje su zajedničke za sve one koje možemo klasifikovati u ovu dijagnostičku kategoriju. To su prediktori čija je visoka prognostička validnost empirijski dokazana, odnosno, oni se najčešće nalaze u anamnezi opasnih kriminalaca. To su kriminološki faktori.

Drugu grupu čine indikatori koji mogu varirati (po intezitetu i frekvenciji) kod različitih ispitanika i treću grupu čine indikatori koji predstavljaju način odgovora ispitanika (responzivnost). Na primer, osuđenik će u svojoj anamnezi svakako imati kriminalnu istoriju, i može ispoljavati potrebu za stalnim patološkim laganjem, potrebu za manipulacijom drugim ljudima, bez potrebe za osećanjem krivice što to radi i td. U kontaktu sa ljudima, pokušava da osvoji šarmom, koji se oslanja na sopstveno osećanje grandioznosti, sebe voli najviše itd.

Pogledajmo sada kako izgleda ova lista:

1. KRIMINALNA ISTORIJA (NEPROMENLJIVA)	2. KRIMINOGENE POTREBE (PROMENLJIVA)	3. RESPONZITIVNOST
- parazitski način života	-patološko laganje	- površan šarm
- rani poremećaji ponašanja	- manipulativnost	- grandiozno osećanje sopstvene vrednosti
- više kratkotrajnih brakova	- odsustvo osećanja krivice	- potreba za stalnom (povećanom) stimulacijom
- juvenilna delinkvencija	- slaba bihevioralna kontrola	- plitki emocionalni doživljaji
- otpornost na procese uslovljavanja	- promiskuitetnost	
- ponavljanje kriminalnog ponašanja	- nedostatak realističnosti, naročito u određivanju ciljeva "na duže staze"	
	- impulsivnost	
	- bezosećajnost	
	- ne prihvatanje odgovornosti	

U nekim forenzičkim studijama, kao i u nalazima Hejra, kao bitna odlika kriminalne psihopatije navodi se "nesposobnost sticanja novog iskustva putem učenja". Time se psihopate određuju kao nepopravljiva kategorija ljudi, koja ne reaguje ni na jedan tretman. Endrjuz i Bonta (Andrews,2003) su pokušali da ukažu na to da je izvestan tretman moguć, ako se deluje prvenstveno na simptome klasifikovane u kategoriju "kriminalne potrebe" i "responzivnost".

Proveravajući ovaj model o konstruktivnoj kriminalnoj psihopatiji, autori su utvrdili da sa recidivizmom (kao kriterijum opasnosti) u najvećoj meri koreliraju varijable kao što su kriminalna istorija, antisocijalno ponašanje i antisocijalna podrška, dok je za sociološke varijable, kao što su socioekonomski status i rasa, utvrđena niska i statistički irelevantna korelacija.

Drugim rečima, ono što diferencira (prediktuje) "opasne" kriminalce jeste sindrom osobina, ponašanja koji čine listu kriminalne psihopatije. Skup ovih indikatora je ono što ih razlikuje od ostalih psihopata u populaciji (klaster nepromenljivih odlika čine ono što je zajedničko za sve kriminalne psihopate, dok osobine iz drugog klastera mogu varirati). Dakle, opet se ponavlja Hejrov zaključak: psihopatija čini srž kriminalne ličnosti, ali kriminalno ponašanje ne čini srž psihopatije. I naravno, nisu sve psihopate kriminalci, kao što ni svi kriminalci nisu psihopate.

U odnosu na listu koju su predložili Bonta i saradnici, i u odnosu na Hejrov koncept psihopatije, smatramo da je važno primetiti da bi bilo poželjno imati u vidu i **specifični kognitivni deficit opasnih kriminalaca**. Kao što studije nasilništva potvrđuju, radi se o psihopatiji koja uključuje spregu ova dva ličnosna entiteta (razum i konativne osobine), a koja deluju dispoziciono na sve kriminogene prediktore.

Mišljenja smo da kao što postoje posebne osobine ličnosti koje diferenciraju opasne kriminalce, postoji i poseban način na koji funkcioniše njihov um, i da se tu ne radi toliko o primarnoj (ne)moćnosti da razviju pamet (dispozicije) koliko o defektnim vezama između dispozicija i konativnih struktura. Ovaj pristup mogao bi biti odgovor na dilemu da li je inteligencija značajan prediktor kriminala, naročito nasilničkog, kao i pitanje da li je osuđenička populacija pretežno određena kao deo opšte populacije sa slabije razvijenim kognitivnim sposobnostima ili ih je usled ovog deficita bilo lakše uhvatiti(?).

Kognitivna insuficijencija koja je pretežno hereditarnog porekla dodatno je izmenjena poremećajima u centralnom konativnom sistemu, tako da oni imaju drugačije viđenje odnosa u svetu oko sebe i diferencijalno abnormalnu moralnost. Razvoj analno-sadističke agresije i amoralnosti kao dispozicije dodatno je fascilitirana i deficitom u razvoju verbalnih sposobnosti. Većina prevalentnih istraživanja nasilničkog kriminala je ustanovila insuficijenciju verbalnih sposobnosti, koja se, kao što to neurofiziološka istraživanja pokazuju, objašnjava slabom lateralizacijom u korteksu.

Studija Mofita (Moffit, 1981) je ukazala na to da se kod dece sa antisocijalnim ponašanjem mogu uočiti rane teškoće u razvoju verbalnih

sposobnosti, što je još jedan argument o dispozitivnoj vrednosti ovog deficita, koji se donedavno objašnjavao kao posledica slabe edukacije kriminalaca. Evo kako Mofit opisuje nalaz: "deca (u vrtiću) koja imaju problem da se izraze, ili da zapamte određene informacije su jednostavno hendikepirana. Disfunkcionalna komunikacija između deteta i roditelja, vršnjaka i učitelja kasnije se razvija u trajno antisocijalno ponašanje".

Verbalni deficit kod delinkvenata je činjenica koja je poznata mnogim istraživačima i svima koji rade u penitencijalnim ustanovama. Njihov rečnik je ograničen i sačinjavaju ga konkretno-operacionalni pojmovi. Na žalost, poslednje istraživanje Instituta za psihologiju u Beogradu, pokazuje da to više nije odlika samo juvenilnih i odraslih delinkventa, nego mladih u celini. U proseku, oni koriste oko 200 reči, rečenice su oblikovane kao SMS poruke, koriste se (engleske) skraćenice, pokreti ekstremitetima kompenzuju deficit vokabulara. Jedno od ponuđenih objašnjenja bilo je i to da deca ne čitaju knjige, sve manje ulažu u sopstvenu edukaciju, oni su apolitični, dezorijentisani... Paralelno sa ovim nalazom treba čitati i nalaz o porastu agresije kod mladih.

Dakle, edukacija utiče na razvoj dispozicije, to je nesporno, ali treba imati u vidu rezultate istraživanja koja ukazuju na rane oblike ispoljavanja ovog deficita i inadekvatne relacije u porodici. Statin i Larson (*Stattin, Larsson, prema Andrews, 2003*) su longitudinalno ispitivali 122 dečaka od rođenja do njihove 30-godine, pokušavajući da utvrde relacije između razvoja jezičkih sposobnosti i kriminala. Utvrdili su da je rana vokalizacija (pre 6 meseci) u negativnoj korelaciji sa kriminalom ($r=-.16$), ali da su majke kasnijih osuđenika imala veće teškoće u komunikaciji i razumevanju jezičkih sintagmi deteta do njegove četvrte godine (17,5%), što nije bio slučaj sa majkama ostalih dečaka. Slabost ili teškoće u emocionalnoj (neverbalnoj) komunikaciji, direktno uslovljava i razvoj verbalne komunikacije: kada dete 50 puta izgovori neku reč i ne dobije odgovor, ili je odgovor naopak, on će takvo ponašanje, tj reč, eliminisati.

Aberantne korelacije između govora i mišljenja, odnosno emocija i mišljenja su jedna od suštinskih odlika poremećaja koji se indikuju kod kriminalne psihopatske populacije. Ovaj kognitivni deficit obeležava se kao amoralnost.

Pre Kolberga, Hjum (*Hume, prema Popović, 1984*) je govorio da moralno mišljenje, odnosno davanje moralnog suda o nekome ili nečemu, nije ništa drugo nego *pridavanje emocija racionalnom mišljenju*, čime se odvija put od "jeste" koje učimo kao date vrednosti i pravila, do "treba", koje daje moralnu konotaciju. Ovaj filozof je pokušao da dokaže da su

moralni sudovi, odnosno "treba", utemeljeni na sentimentima, i da oni izražavaju osećanja pohvale i pokude. Kada dete konačno usvoji nazore roditelja i počinje da dela u skladu sa njima, bez prisustva roditelja, ono zapravo izražava pozitivna ili negativna osećanja prema tom činu, u zavisnosti od emocionalnih uslova u kojima se proces učenja odigravao. Da bi proces bio moguć, neophodno je da dete razvije određeni stepen razumevanja (shvatanja), odnosno govora kojim ne samo što se izražava, nego i postepeno uopštava. Razvoj govora uzrokuje bogatije misli, ali i usložnjavanje emocija: one se razvijaju od jednostavnih, osnovnih (ljutnja, radost, prijanto – neprijanto) do složenijih, kao što je ljubomora, ljubav, mržnja, zavist, i sl. I tako dete konačno uspeva da razlikuje dobro od zla, pri čemu je svaki vrednosni sud satkan od određenih oblika emocija (sentimentaj).

Kasniji interpretatori Hjumovog gledišta kažu da je razlika između "jeste" i "treba" ništa drugo, nego razlikovanje logičkog od psihološkog suda, ali i da to "treba" nije samo jednostavan psihološki opis osećanja, nego odraz celokupne ličnosti. "Jeste" je ono što nam roditelji "serviraju" kao osnovne postulate i vrednosti (postoje jasni i racionalni razlozi). "Treba" je ono što čini spektar naših moralnih načela, individualno razumevanje i emocionalni doživljaj udenutih načela, to je moralni kodeks svakog čoveka.

Ako Hjumovo određenje logičkih iskaza "jeste" shvatimo kao racionalno mišljenje, sposobnost izvođenja zaključaka na osnovu čega uviđamo odnose i učimo (sisteme vrednosti i pravila), onda možemo prihvatiti tvrđenje da razvoj kognitivnih struktura određuje način prihvatanja "jeste" sudova. Na primer, neko ko je rođen sa slabijim mentalnim dispozicijama, teže će shvatiti šta sme a šta ne sme, ali upornošću roditelja, voljom, ulaganjem, shvata osnovne odnose uspeva da razlikuje dobro od zla, šta valja a šta ne. On u okviru svojih mogućnosti razvija "jeste". Ukoliko je emocionalna komunikacija neoštećena, postoji dovoljno gratifikacija, on razvija i sudove "treba" koji ne znače odstupanje u pogledu društveno moralnih načela.

Međutim, opasni delinkventi, koji su većinom kognitivno oštećeni, ne postižu najviši nivo (moralnog) rasuđivanja, koji ovaploćuje savest, otežano (pogrešno) izvode logičke zaključke koristeći konkretne pojmove sa egocentričnog aspekta. Pri tom su i njihovi sentiment, emocije i konacija uopšte, invalidni, i onda se iskrivljenom rasuđivanju pridodaju iskrivljene ili neadekvatne (egocentrične) emocije što za posledicu ima psihopatsku strukturu i psihopatsko ponašanje.

Pretpostavka od koje polaze kognitivisti, o čemu govore još Pijaže i Vigotski, je da postoji paralelizam u razvoju moralnog mišljea i opštih

kognitivnih sposobnosti. Tako na primer, razvojni put teče od preoperacionalnog, egocentričnog i konkretno – operacionalnog perioda do formalno operacionalnog perioda, koji je najviši stadijum i pretpostavlja postojanje apstraktnog mišljenja, rasuđivanja na osnovu generalizacija itd.

Istraživanja kriminalnog ponašanja ukazuju da većina delinkvenata donosi zaključke na osnovu konkretnih zapažanja, sa aspekta sopstvenog Ja. Ne ulazeći u diskusiju o relaciji emocija sa kognitivnim ustrojstvom, ovu osobinu autori često određuju kao (jedna od osnovnih osobina kriminalnih psihopata) egocentričnost, narcizam. Otuda verovatno i Hejrova potreba da ukaže na razliku između narcističkih poremećaja ličnosti i kriminalne psihopatije – u istom odnosu kao što navodi razliku između antisocijalnih poremećaja i psihopatije. Dakle, nisu sve osobe sa narcističkim ulaganjima kriminalne psihopate, ali kriminalne psihopate jesu narcistički poremećeni.

Narcizam je, prema Frojdu (1984), uzrokovan povlačenjem libida sa objekta u spoljnom svetu na samoga sebe – pošto me niko ne voli, voleću ja sam sebe. Libido se ulaže u sopstveni ego, i s obzirom da nema adekvatnog pražnjenja, energija narasta, odnosno ego raste i dobija grandiozne razmere. Ako znamo da je ego racionalni segment ličnosti, "menadžer zadužen za kontakte sa javnošću", jasno je da su onda svi realistički procesi (mišljenje, apstrahovanje...) deformisani i nerealni. Dakle, emocionalni konflikti (prvenstveno osećanje straha, prema psihoanalizi), uzrokuju iskrivljenje ego procesa, u konačnom ishodu, odnosno formiranja invalidnog super – ega. Tako se ponovo vraćamo na priču o reverzibilnom odnosu razvoja mišljenja i emocija.

Kognitivno bihevioralne teorije govore o averzivnom uslovljanju, gde je egocentrizam i nesposobnost kontrole impulsa uzrokovana afektivnim poremećajima u primarnoj sredini učenja, odnosno cilj je da se izbegne bol (defanzivna agresija) a postizanje tog uspeha je doživljaj nagrade. Doživljaj nagrade je praćen lučenjem dopamina, pa dolazi do hemijske adicije.

Paralelnost u razvoju intelekta i moralnosti naglašava Pijaže (Piaget, prema Popović, 1984), kada govori o egocentričnoj fazi u razvoju deteta. Osnovna odlika ovog stupnja jeste alogičnost u izvođenju zaključaka, odnosno anomija moralnog rasuđivanja. Umesto da svoje mišljenje izvodi na osnovu hipoteza, ono se donosi na osnovu sistema verovanja, sistema baziranog na osećanjima. Kako se dete oslobađa egocentrizma? Tako što se, zahvaljujući sredini koja je podsticajna, ohrabruje na samostalnost, proveravanje sudova, samostalnom istraživanju ispravnosti onoga što mu se nudi, bez prinude i "zahteva za jednosmernim poštovanjem". Ako

nema takve sredine i odnosa između roditelja i dece, onda se intelekt sputava, moralnost deformiše, nema razvoja apstraktnog mišljenja i unutrašnje kontrole - sve funkcioniše na osnovu spoljašnje kontrole autoriteta, smeni poslušnosti ili neposlušnosti.

Vigotski takođe naglašava "osećajno – motivacionu sferu", jer se prvi moralni sudovi donose na osnovu osećanja: "misao se ne rađa iz druge misli, nego iz motivacione sfere svesti. Pomenuta sfera obuhvata stremljenja, interesovanja, afekte i osećanja. Jedino afektivna i voljna težnja, koje su iza misli, mogu dati odgovor na poslednje "zašto" u analizi mišljenja. Tuđu misao možemo shvatiti jedino ako otkrijemo njenu delatnu, afektivno – voljnu pozadinu" (*Vigotskiĭ, prema Popović, 1984*).. Ovaj ruski autor, kada analizira razvoj mišljenja, analizira i razvoj govora, smatrajući da su to dve kauzalno zavisne pojave.

Problem koji je indikativan za psihopate (eksperimentalno utvrđen) jeste nemogućnost pridavanja adekvatnih sopstvenih osećanja rečima i slikama čije se racionalno značenje jasno prepoznaje. Dakle, nepostojanje empatije, nesposobnost uživanja jeste takođe korelat poremećaja u mišljenju, odnosno razvoju moralnosti.

Da li je taj osećaj za pravdu ili nepravdu, ispravno ili neispravno ponašanje formiran identifikacijom sa roditeljima, kao što tvrdi dubinska psihologija, ili je nastao procesima uslovljavanja, tj učenjem, ili ustaljivanjem fizioloških puteva između mislećeg mozga i limbičkog sistema, ili su svi ovi faktori učestvovali u određenim fazama i na određeni način? Poenta je u tome da se mora govoriti o deformisanoj ličnosti u celini, jer je odnos između mišljenja (govora) i emocija reverzibilan.

Hipoteza o idioafektivnoj disocijaciji je poznata u psihopatologiji kao jedna od etioloških paradigmi shizofrenije, a njen tvorac je bliski saradnik i učitelj Sigmunda Frojda, Eugen Blojler.

Ovaj naučnik, je izučavajući teške duševne poremećaje koje je označio kao shizofrene (rascep ličnosti), došao do zaključka da se radi o idioafektivnoj disocijaciji. Cepanje ličnosti nastaje kao posledica razdvajanja, prekida veze između mišljenja i emocija. Bolesnik gubi kontakt sa realnošću i sa samim sobom (derealizacija i depersonalizacija). Zašto i kako se to dešava, ne zna se pouzdano ni danas, iako je još ovaj autor pretpostavljao da se radi o dominantnom kvaru u kori velikog mozga i genetskoj predominaciji.

U odnosu na kriminalne psihopate, indikovana je takođe disocijacija između mišljenja i emocija, s tim što su procesi formalno očuvani. Kod psihopata, predominacija misaonih disfunkcija, verovatno hereditarnog

porekla (ili rano stečenog) uzrokuje emocionalne disfunkcije. Rezultat je takav da kod obe vrste aberacija nalazimo nagonsko ponašanje, samo što se kod psihopata nalaze očuvani realistički procesi (nema prekida sa realnošću i samim sobom), ali tako da su uvek u službi nagona.

Dakle, koncept kriminalne psihopatije znači da se radikalno menja prilaz u definisanju ličnosti kriminalca, etiopatogenezi ovog poremećaja ličnosti, što uzrokuje i promene u sistemu terapije, odnosno principa delovanja na suzbijanje i sprečavanje pojave.

TRETMAN OPASNIH PRESTUPNIKA – TERAPIJA ILI PREVENCIJA?

Istraživanja o uticaju različitih tipova tretmana potvrdila su stav da je reč o repetitivnom, struktuiranom obliku ponašanja. Programi terapijskih zajednica su pokazali da psihopatski kriminalci nisu motivisani i da vrlo brzo napuštaju terapijsku grupu. Postoji i klinička anegdota o tome da psihopate uspešno manipulišu ljudima i terapeutom i to tako da ubede terapeuta da je uspeo u svojoj nameri. Optimisti, međutim, kažu da se problem može sagledati i drugačije: to što neko pripada određenoj kategoriji (nozološkoj) ne znači da ima sve simptome koje ta kategorija podrazumeva, i da se osobe sa istom dijagnozom mogu međusobno razlikovati. Dakle, nisu sve psihopate neizlečive, i možda se kod nekih može delovati. Stav koji ćemo prihvatiti zavisi od teorijskog aspekta sa koga "stvar" posmatramo. Uslovnost prethodne rečenice uzrokovana je, između ostalog, nalazima o visokoj stopi recidivizma i slabom, irelevantnom uticaju socijalnih faktora na izmenu ponašanja kod nasilnih kriminalaca.

To znači, da možda treba redefinisati problem na sledeći način: ako (za sada) ne postoji mogućnost da se izvrši korekcija kriminalnog ponašanja koje smo označili kao kriminalna psihopatija, onda treba napraviti sistem zaštite od njih. Taj preventivni sistem, treba da obuhvati mere za ranu detekciju opasnog, kriminalnog ponašanja i kaznenu politiku primerenu njihovoj struktuiranoj ličnosti. Naravno, treba imati u vidu da nisu svi kriminalci psihopate.

Jedna od osnovnih ideja psihologije kriminalnog ponašanja jeste da se na osnovu analize strukture ličnosti koje vrše određeni tip zločina osvetle uslovi, mehanizmi nastanka takvog ponašanja, što bi moglo da doprinese sprečavanju delinkvecije ili terapijskom procesu.

Prevenција ili sprečavanje nastanka delinkvecije je posebna naučna oblast, koju, makar po obodima, dotiče i ovaj naš rad. Moramo reći da je

do skoro, prevencija delinkvencije, kao i resocijalizacija, proučavana u domaćim studijama, kroz šablonski, okoštali, socrealistički način, koji nije ostvario značajan pomak u praktičnoj realizaciji istraživanih ideja. Osnovna greška, na koju su ukazali noviji radovi, bila je u tome što je problem razmatran sa generalizovanog, uopštenog aspekta koji govori pretežno o društvenim uzrocima i društvenim faktorima nastanka kriminala. Tako se često može pročitati da je neki prelomni potres u društvu glavni uzrok kriminala, kao što su ratovi, velike ekonomske nesreće, procesi tranzicije i slično. Naravno, niko ne spori evidentan uticaj socijalnih okolnosti, ali se mnogo manje govori o tome da ne postaju kriminalci svi koji su izloženi takvim uticajima, i da je najveća stopa kriminala iz oblasti nasilničkih delikta odlika visokorazvijenih i ekonomski relativno stabilnih zemalja. Takođe, dosadašnji koncept društvenog pristupa kriminalnom ponašanju nije uzimao u obzir empirijska naučna saznanja o individualnim razlikama, odnosno njegovoj heterogenoj strukturi.

Rezultati većine psihološko-kriminoloških istraživanja, konkretno, govore o tome da je neophodan princip individualizacije. To znači da ako znamo da postoje latentne sklonosti ka vršenju delinkvencije koje se mogu predvideti sa određenim procentom tačnosti, moguće je konstruisati program pravovremenog dejstvovanja koji bi bio usmeren na markirane pojedince (tu se može čuti zamerka da to mnogo košta, ali pitanje je šta više košta). Rano detekovanje sklonosti ka određenoj vrsti asocijalnog, antisocijalnog ponašanju ili devijantnim oblicima ponašanja, i rano delovanje na te ispoljene sklonosti, mogu umanjiti rizik od nastanka delinkvencije.

Podaci o tome da postoji visok procenat recidivizma, kao i nalazi o strukturi ličnosti kriminalaca koji imaju kriminalnu karijeru, potvrđuju mišljenja da resocijalizacija ne postoji, bar ne u onom konzervativnom smislu koja se prezentuje u penološkoj literaturi i domaćoj javnosti. Ali, ako se značajno povećaju efekti preventivnog delovanja, jasnije će postati i ka kom cilju ide resocijalizacija.

Suštinski prosek resocijalizacije, jeste terapijski tretman osuđenika. Kako smo videli u različitim istraživanjima, kriminalci su vrlo heterogeni međusobno, čak i kada se radi o jednoj relativno ujednačenoj grupi (nasilnici). Ozbiljni poremećaji ličnosti zahtevaju ozbiljan terapijski pristup, bilo individualan ili grupni. Međutim, nema mesta optimizmu, jer dobijeni nalazi imaju vrlo lošu prognozu, na prvom mestu zato jer se radi o većinskoj psihopatskoj populaciji. Robert Hejr, u već pominjanoj studiji, iznosi mišljenje da, s obzirom na prirodu deficita, nema ni govora o mogućnosti da se terapijski deluje na ove osuđenike, koji čine oko 50%

osuđeničke populacije. Ovo mišljenje podržavaju najnovije kognitivno-bihevioralne studije.

S obzirom da oni poseduju kriminalni um koji je rezistentan na različite vidove intervencija, onda bi se društveni programi postupanja morali restrukturirati tako da se izoluju kriminalci koji se određuju kao nepopravljivi (prema predloženoj metodi dijagnostifikovanja), čime bi se smanjio i njihov uticaj na ostale osuđenike u penitencijarnim ustanovama. Jedno od istraživanja nasilničkog ponašanja u zatvorima u Americi je imalo za posledicu odvajanje osuđenika koji su bili otvoreno agresivni od onih koji su imali druge oblike disfunkcija, i stepen međusobnog nasilja je smanjen za trećinu. Na taj način se pruža veća mogućnost uspešnijeg oporavka onih osuđenika koji su počinili delikte iz oblasti nenasilničkog kriminala.

Drugi i treći pristup podrazumevaju princip zaštite (koristi) društva od kriminalnih psihopata: iskustvo u velikim penitencijalnim ustanovama u SAD pokazuje da se ustanove u značajnoj meri mogu samoizdržavati time što se osuđenici angažuju na imanjima i u fabričkim radionicama. Takođe, lokalno stanovništvo ima koristi od ovih osuđenika, jer učestvuju u izgradnji puteva na primer. Kao što neki autori saopštavaju, pražnjenje povećanog nivoa energije (agresije) nije moguće samo u okviru šetnje ili neke sportske aktivnosti. To su osobe koje imaju istoriju nasilja, koje nikada nisu radile i živele od svoga rada. Treći način zaštite društva od nasilnika jeste, kao što Ajzenk ukazuje, drugačiji sistem kažnjavanja – cilj bi bio veći stepen izolacije (duže kazne).

Dakle, ako prihvatimo mišljenja Hejra i ostalih autora konstrukta o kriminalnoj ličnosti, znači da primena znanja iz eksperimentalnih istraživanja psihologije kriminalnog ponašanja treba da budu primarno usmerena na prevenciju ispoljavanja nasilja, odnosno nastanak devijantnog i delinkventnog ponašanja.

To dalje znači da se prava prevencija odnosi na rane oblike ispoljavanja aberantnog ponašanja, pre nego što se ono "pretvori" u delinkventno. Sekundarno, možemo govoriti i o sprečavanju recidivizma kod maloletnih prestupnika. Psihologija kriminalnog ponašanja izučava oblast maloletničke delinkvencije u kontekstu opšteg kriminalnog ponašanja, jer su empirijskim putem dokazane direktne uzročno- korelativne veze između ove dve pojave.

U zemljama sa izrazito visokom stopom juvenilne delinkvencije već nekoliko decenija se sprovode različiti programi ovog tipa. Ti programi su, po svojoj metodološkoj orijentaciji zavisni od teorijske orijentacije autora, pa su tako primenjivane metode delovanja psihodinamskog karaktera,

klijento-centrične terapije, kognitivno – bihevioralne, kao i one koje su usmerene na trening socijalnih sposobnosti. Jedna od zajedničkih premisa svih navedenih programa je bila to da je moguće delovati na smanjenje agresivnog i antisocijalnog ponašanja kod mladih i to tako što će se delovati na odnose u njihovim porodicama, dok su neki programi obuhvatili i grupe vršnjaka i školsku sredinu. Uspešnost delovanja je merena procentom recidivizma.

Jasno je da su programi usmereni na manipulaciju socijalnim faktorima, iz prostog razloga što se podrazumeva da menjanjem socijalnog okruženja i ostalih socijalnih činilaca, delujemo na manifestne aspekte (ponašanje), i da se takvim upornim delovanjem mogu promeniti latentne sklonosti (ili bar držati pod kontrolom). Ovaj optimistički stav se može opisati ovako: ako prihvatimo tezu da su nasilnici kriminalne i nepopravljive psihopate, i da se oni mogu rano detekovati, onda u okviru rane dijagnostike možemo delovati na suzbijanje uslova koji dovode do manifestovanja antisocijalnog ponašanja.

Autori su najpre sistematizovali etiološke kriminogene faktore, odredili razvojno vreme ispoljavanja i onda pokušali da deluju. Neki programi su bili orijentisani na prevenciju antisocijalnog ponašanja, a neki na redukciju (sprečavanje ponovnog izvršenja prestupa).

Ferguson i saradnici (*Fergusson et al., 2000*) daju tabelarni prikaz "rizičnih" faktora i evo kako to izgleda:

FAKTOR RIZIKA	UZRAST na kome se ispoljava	Moguće DELOVANJE
PREDISPOZICIJE roditelji kriminalci "težak" temperament neurofiziološka svojstva	0 – 3	/
INTELIGENCIJA niska verbalna IQ konkretni i egocentrični nivo moralnog mišljenja slaba socijalna sposobnost	2 - 7	+
PORODICA emocionalna zanemarenost slaba kontrola: uči agresivne modele i nema antikriminalnih modela	0 - 7	+
UTICAJ ŠKOLE ne izvršavanje školskih obaveza slabo akademsko znanje napuštanje škole	5 - adolescencija	+
ANTISOCIJALNO UDRUŽIVANJE socijalna podrška za antisocijalno ponašanje učenje antisocijalnih obrazaca	adolescencija	+

Programi podrazumevaju da postoji složena interakcija između hereditarnih i sredinskih uticaja, ali da je porodica primarna sredina u kojoj se taj odnos manifestuje, te je onda upravo onaj segment na koji treba delovati. Komunikacija u porodici, odnosno emocionalni odnosi između članova zasnovani su na principima nagrade i kazne, koji će individualno biti prihvaćeni u zavisnosti od sklopa kognitivnih, bioloških i osobina temperamenta. Isto tako, od ovih ličnosnih uslova zavisi i uspeh, odnosno način prihvatanja tretmana.

Tako na primer, jedan od programa koji se vrlo često (a prema izveštajima i dosta uspešno) koristi za intervencije kod visoko rizičnih potencijalnih delinkvenata, jeste "multisistemska terapija" (Henggeler, et al., 1998). Princip delovanja podrazumeva da terapeuti rade direktno sa članovima porodice (nakon dugotrajne opservacije komunikacije), grupe vršnjaka i učitelja. Svi učesnici se uče da vrše pravilnu međusobnu komunikaciju, vežbaju razvoj socijalnih sposobnosti, samokontrole i prihvatanja, čime se redukuju konflikti. Takođe, koriste se i principi "funkcionalne porodične terapije" koji se zasnivaju pretežno na metodu terapije podrške.

Da bi proverili efekat navedene terapije, istraživači su (Henggeler, et al., 1998) uporedili sledeće grupe: 46 porodica na kojima je bila primenjena funkcionalna terapija, 19 porodica sa kojima se radilo klijento-centričnom terapijom, 11 porodica koje su podvrgnute psihodinamskom tretmanu i 46 porodica koje nisu imale nikakav tretman. Podaci su pokazali da se funkcionalnom terapijom redukuje opasnost od ponavljanja prestupa i to za 50% u odnosu na grupu koja nije imala nikakv tretman. Utvrđeno je takođe da klijentocentrična terapija ne utiče na ponovno činjenje prestupa, dok odnos između psihodinamske terapije i recidivizma nije statistički značajan, iako je u toj grupi 78% recidiviralo.

U našoj zemlji postoji projekat novijeg datuma koji se sprovodi u školama u Beogradu, a čiji je cilj sprečavanje i smanjenje nasilja i zasniva se na sličnim principima učenja socijalne komunikacije, podrške i medijacije (posredovanja).

U svakom slučaju, mišljenja smo da u odnosu na devijantno i delinkventno ponašanje treba delovati što je moguće ranije i naravno, svim sredstvima, a rana detekcija je ostvarljiva delovanjem socijalno – pedagoških službi. Opravdanja za njihovu eskalaciju koja se nude su racionalizacije.

Na kraju, navešćemo listu faktora koji određuju sklonost ka kriminalnom ponašanju, a koju navode kanadski autori kao faktore koje socijalno – pedagoške službe treba da detektuju.

GLAVNI FAKTORI

1. kognitivno-konativni činioci kriminalnog ponašanja, kao što su antisocijalno ponašanje, prokriminalni sistem vrednosti i verovanja (kodeks)
2. kriminalna podrška kroz udruženje sa istomišljenicima, uz izolaciju od drugačijih orijentacija
3. ličnosne osobine određene crtama temperamenta: sklonost ka kriminalnom ponašanju, koja uključuje psihopatiju, neadekvatnu ili slabu socijalizaciju, impulsivnost, povećanu agresivnost, egocentrizam, smanjenu verbalnu inteligenciju, preferiranje rizičnih i opasnih situacija i slabo rešavanje problema
4. istorija antisocijalnog ponašanja još u ranoj mladosti, (različiti oblici nasilja)
5. istorija porodične delinkvencije ili porodičnih disfunkcija
6. nizak nivo lične edukacije, nisko rangirana zanimanja, slaba materijalna situacija, nestabilna zaposlenja

SPOREDNI FAKTORI

1. nizak socioekonomski status roditelja
2. lični disbalans, kao što je otuđenost, anomija, nisko samopoštovanje, anksioznost, depresija ili ono što se klinički određuje kao mentalni poremećaj
3. biološki i neurofiziološki pokazatelji

Da zaključimo: u odnosu na mogućnost prevencije kriminala, naročito "opasnog" nasilnog kriminala, stav psihologije kriminalnog ponašanja je da, osim što mora postojati dvosmerna komunikacija između empirijskog rada naučnika i odgovarajućih institucija, aspekt prevencije treba da "izađe" iz okvira pravosudnog sistema i da se bazira na psihološkim, stručnim osnovama. To podrazumeva kontinuirani i prolongirani rad odgovarajućih službi, na ranom uzrastu, a ne samo povremeno angažovanje stručnjaka radi prevencije recidivizma.

LITERATURA

- (1) ANDREWS, D.A. AND BONTA, J. (2003). *The Psychology of Criminal Conduct*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, Ohio
- (2) BERGER, J., BIRO, M., I HRNJICA, S. (1990). *Klinička psihologija*. Beograd: Naučna knjiga.

- (3) BLACKBURN, R. (1995). *The Psychology of Criminal Conduct – Theory, Research and Practise*. Chichester: Wiley.
- (4) BUKELIĆ, J. (2000). *Socijalna psihijatrija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- (5) CLECKLEY, H. (1982). *The mask of sanity*. StLouis: Mosby.
- (6) EYSENCK, H.J. (1982). The Biological basis of Cross - cultural differences in Personality Blood Group Anrigens. *Psychological Report*, 51, 531- 540.
- (7) FAJGELJ, S. (2004). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- (8) FERGUSSON, D.M., L.J.HORWOOD & D.S.NAGIN (2000). Offending trajectories in a New Zeland birth cohort, *Criminology*, 38, 525-551.
- (9) FREUD, S. (1984). *Uvod u psihoanalizu*. Beograd: Kultura.
- (10) GOJKOVIĆ, V. (2007). *Kibernetički model dimenzija ličnosti i tipovi kriminalnog ponašanja*, doktorska disertacija, Novi Sad.
- (11) GOLUBOVIĆ, G.Z. (2008). *Osnovi opšte psihopatologije*. Niš: Unigraf Niš
- (12) GOLUBOVIĆ, G.Z., LAKIĆ, A., ILIĆ, B. (2002). *Osnovi forenzičke psihologije i psihopatologije*. Bor: Zdravstveni centar Bor
- (13) HARE, R.D. (1998). Psychopaths and their nature: Implications for the mental health and criminal justice systems. In T. Millon, E.Simonsen, M. Birket-Smith & R.D. Davis (eds.), *Psychopathy: Antisocial, criminal and violent behavior (pp.188-212)*. New York: Guilford.
- (14) HENGELER, S.W., S.K.SCHOENWALD, C.M.BORDUIN, M.D.ROWLAND & P.B.CUNNINGHAM (1998). *Multisystemic treatment of antisocial behavior in children and adolescents*. New York: Guilford Press.
- (15) HIRSCHI, T., AND HINDELANG, M.J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review, *American Sociological Review*, 42, 571-587.
- (16) IGNJATOVIĆ, Đ. (2000). *Kriminologija*, Beograd: Nomos.
- (17) KNEPPER, P. (2001). *Explaining Criminal Conduct – Theories and Systems in Criminology*, Carolina Academic Press, Durham
- (18) KRON, L. (2002). Nasilje In Extremis: Psihopatološki profili ubica, *Zbornik XIV Seminar Prava: Delikti nasilja – krivično pravni i kriminološki aspekt*. Budva: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (19) LEVI, M., MAGUIRE, M., BROOKMAN, F. (2002). *The Oxford handbook of criminology*, London
- (20) MOFFIT, T.E., GABRIELI, W.F., MEDNICK, S.A., SCHULSINGER, F. (1981). Socioeconomic Status, IQ, Delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 90, 152 -156.
- (21) MOMIROVIĆ, K. I POPOVIĆ, D.A. (2002). *Psihopatija i kriminal*. Leposavić: Univerzitet u Prištini.

- (22) PIJAŽE, Ž. (1977). Psihologija inteligencije. Beograd: Nolit.
- (23) POPOVIĆ, B., MIOČINOVIĆ, LJ., RISTIĆ, Ž. (1984) Psihološke osnove moralnog mišljenja. Beograd: Prosveta.
- (24) RADULOVIĆ, D. (2004). Teški oblici kriminala psihopata, Zbornik XVI Seminar Prava "Teški oblici kriminala". Budva: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

ON CRIMINAL PSYCHOPATHY PROBLEMS

In paper one of the central issues of psychology of criminal behavior has been discussed, and that is the problem of adequate diagnosing of a delinquent's personality.

The latest researches of dangerous criminals' personalities pointed out the inadequacy of existing nosological categories taken from psychopathology, and simply implemented to population of convicts. Thus, the majority of convicts is being classified into the category of personal disorders by the application of DSM IV criterion (antisocial disorders), by which the premise that all the criminals are psychopats and that all the psychopats are criminals is indirectly accepted.

Robert Hare (Hare, 1998) introduced a new concept of criminal psychopathy as an independent taxon in relation to existing nosological categories, and concluded that psychopathy makes the core of criminal personality, but criminal behavior isn't the core of psychopathy. Canadian authors (Andrews, 2003), analysing the studies of criminal behavior within the last two decades, confirmed the conclusion that criminal personality should be predicted on the basis of a set of criminologic and personal traits, and not on the basis of clinical variables.

The work presents a suggestion that the criminal person is also made by specific disfunction of cognitive abilities, caused by the functioning of central personal system, which means individual relations between thinking and emotions, that is, thinking and speech.

Therefore, dangerous criminals have criminal personalities and criminal mind. They are criminal psychopats who are, being such, resistant to any kind of treatment. Prevention is, consequently, related to protective activities of the society against them, as well as the early detection based on the proposed criteria – variables.

KEY WORDS: antisocial personality / criminal psychopat / criminal mind